

СРБИ И НЕМЦИ
Књига III

СРБИ И НЕМЦИ У XX ВЕКУ
– У СЕНЦИ ЗВАНИЧНЕ
ПОЛИТИКЕ

приредила
ГАБРИЈЕЛА ШУБЕРТ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

Главни и одговорни уредник

Ласло Блашковић

Уредник

Драган Пурешић

СРБИ И НЕМЦИ
КЊИГА III

СРБИ И НЕМЦИ У XX ВЕКУ
– У СЕНЦИ ЗВАНИЧНЕ
ПОЛИТИКЕ

приредила
ГАБРИЈЕЛА ШУБЕРТ

Београд 2016

До сада су у едицији „Срби и Немци“ објављене следеће књиге:

I Schubert, Gabriella; Konstantinović, Zoran; Zwiener, Ulrich (Hgg.): *Serben und Deutsche. Traditionen der Gemeinsamkeit gegen Feindbilder / Срби и Немци. Традиције заједништва против предрасуда*. Collegium Europaeum Jenense, Palm & Enke, Jena und Erlangen 2003.

II Schubert, Gabriella (Hg.): *Serben und Deutsche. Literarische Begegnungen / Срби и Немци. Књижевни susreti*. Collegium Europaeum Jenense an der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Jena 2006.

III Schubert, Gabriella (Hg.): *Serben und Deutsche im 20. Jahrhundert – im Schatten offizieller Politik*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2015.

© за ово издање Народна библиотека Србије

ЛИК РОЗЕ ЛУКСЕМБУРГ У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ПРОЛЕТЕРСКО-ФЕМИНИСТИЧКОЈ КОНТРАЈАВНОСТИ 1920–1940

СТАНИСЛАВА БАРАЋ, БЕОГРАД

Роза Луксембург (1871–1919)¹

„Где је нестала Роза Луксембург?“

Уколико се социјалистички покрети и учења могу национално оградити, и уколико је то могуће учинити са делом и деловањем Розе Луксембург, онда би се могло рећи да је присуство Розе Луксембург у српској, и касније југословенској, јавности део дуге традиције присуства немачких аутора у српском социјалистичком и социјалдемократском покрету. У периоду до почетка Првог светског рата утицајни су и превођени били, свакако, Карл Маркс и Фридрих Енгелс; затим Фердинанд Ласал и читав низ његових следбеника, „ласаловаца“, па Аугуст Бебел и Карл Кауцки, близак сарадник Розе Луксембург, са којим се разишла 1910. године, уједно пријатељ српског социјалемократе Димитрија Туцовића². Коначно, у српској левичарској штампи били су до 1914. године унеколико присутни и Карл Либкнехт и Роза

¹ Извор: https://commons.wikimedia.org/wiki/Rosa_Luxemburg#/media/File:Rosa_Luxemburg.jpg.

² Димитрије Туцовић је писао за немачка социјалдемократска гласила *Der Vorwärts* и *Die neue Zeit* (које је уређивао Кауцки), затим за часопис *Der Kampf* и за аустријски социјалдемократски лист *Die Arbeiter Zeitung*, тако да је доприносио двостраном међуутицају српске и немачке социјалдемократије.

Луксембург.³ Ипак, највише су превођени и позитивно коментарисани текстови оних немачких аутора који су били опредељени за реформски, а не за револуционарни пут у кретању ка „диктатури пролетеријата“. Подела на реформску и револуционарну струју, зачета и теоријски елаборирана у немачкој социјалдемократији, дијалектички разрешена у теорији Розе Луксембург, остала је трајан модел поделе свих социјалдемократских и комунистичких покрета, па и југословенског.

Учесници научне конференције „Рецепција идеја Розе Луксембург у Србији/СФРЈ“, одржаној у Београду 2011. године,⁴ нису укључили период до Другог светског рата у своја разматрања ове теме. Конференција је резултирала штампањем зборника радова *Где је нестала Роза Луксембург* (2011), који насловом опомиње на недовољну рецепцију луксембургијанских идеја у социјалистичком и постсоцијалистичком периоду ове државе. Маријана Стојчић скреће пажњу на то да је, упркос томе што је у социјалистичкој Југославији приказивана позитивно, Роза Луксембург у том периоду сведена искључиво на своју моралну димензију (СТОЈЧИЋ 2011: 21), односно да теоријских радова Розе Луксембург нема у званичном образовању (СТОЈЧИЋ 2011: 52).

С друге стране, зборник подсећа и на трајно присуство мисли Розе Луксембург у „теорији праксе“ југословенске групе филозофа окупљених око загребачког часописа *Praxis* 60-их и раних 70-их година 20. века, али и у данашњим размишљањима о друштву код њих и њихових настављача (в. Загорка Голубовић, Лино Вељак). Познато је да је ова група, у Београду сконцентрисана око часописа *Философија*⁵, која је заправо неговала филозофију недогматског марксизма, „судско-полицијским мерама забрањена 1974–1975. године“ (ИНЂИЋ 2011) и да су њене присталице трпеле различите репресалије званичне власти. Истраживање рада „праксисоваца“ води затим до чињенице да је онај број *Философије* који садржи темат посвећен Рози Луксембург⁶ уједно

³ После завршетка рата и оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Југославије, важно место у југословенској јавности добио је предратни посланик Социјалдемократске партије Немачке (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) у Рајхстагу Херман Вендел, колико као социјалиста, заговорник интернационализма и пацифизма, толико и као проучавалац и промотер југословенске културе (уп. МАТОВИЋ 2010: 313–317). Поред социјалистичке штампе, контакти са немачким ауторима и њиховим идејама остваривани су и кроз учешће у револуционарним кружоцима у оним европским градовима у којима су студирали српски интелектуалци (Цирих, Беч, Минхен, Лајпциг, Берлин).

⁴ У организацији часописа *Република* а уз подршку Задужбине Роза Луксембург (*Rosa Luxemburg Stiftung*).

⁵ Триво Инђић овај чаопис назива „незваничном трибином београдских дисидената из групе Праксис“ (ИНЂИЋ 2011: 95).

⁶ Темат „Марксизам Розе Луксембург“ састојао се од текстова/реферата које су на научном симпозијуму „Прилог Розе Луксембург марксистичком мишљењу“, одржаном у јесен 1973. године у Италији, поднели О. Негт, Г. Хаупт, К. Вајл, И. Фечер, М. Лови, Љ. Тадић. Текст српског аутора Љубомира Тадића, „Живот и револуционарно дело Розе Луксембург“, постављен је као уводник темата.

и последњи број овог непосредно потом забрањеног часописа (бр. 3/4 за 1973, изашао из штампе 1974).⁷ Сам часопис *Praxis*, званично гласило неформалне филозофске групе, излазио је у Загребу и угасио се такође 1974. године (поступним укидањем средстава часопису, Корчуланској летњој школи и сваком виду праксисовске „јавности“). Година 1974. је и година најинтензивнијег дискурзивног присуства Розе Луксембург у СФРЈ јер тада у Загребу излазе и њени *Изабрани списи*.⁸

Триво Инђић подсећа да је интересовање за радове Розе Луксембург нагло појачано 1948. године, по југословенском сукобу са Стаљином, пошто су тадашњи југословенски марксистички теоретичари недостатке стаљинистичког модела комунизма препознали већ у одређеним Лењиновим поставкама, онима које је још 1904. године критиковала Роза Луксембург. Занимљиво је да у септембру 1948. године у Београду покренут часопис *Црвена застава*,⁹ дакле, под истим именом којим су Р. Луксембург и К. Либкнехт покренули своје новине, *Die Rote Fahne*, новембра 1918, непосредно пре него што ће бити убијени. Ово дискретно позивање на наслеђе Розе Луксембург није случајно, јер је уредница часописа била Митра Митровић, предратна промотерка Розиних идеја, истовремено и ауторка предговора за београдско издање њених *Писама из затвора* (1951)¹⁰. Важно је напоменути да се те 1951. појављује и спис Луксембургове *Руска револуција*, у посебном издању Дирекције за информације владе ФНРЈ, за узак круг партијског врха (ИНДИС 2011: 77). Ово, испочетка бојажљиво, ново отварање према делу Розе Луксембург својеврсни тријумф доживљава 1955. године преводом њеног капиталног дела *Акумулација капитала: прилог економском објашњењу империјализма*¹¹, а прави процват, као што је већ истакнуто, 70-их година. Поред генералног интересовања „праксисоваца“, поменутог темата часописа *Философија и Изабраних списа*, тада излазе и преводи књига *Увод у националну економију* (1975)¹² и *Социјална реформа или револуција* (1976)¹³.

⁷ Следећи број, који је доносио темат „Култура и револуција“, био је забрањен, и часопис се тако угасио (по сведочењу др Ане Ђосић-Букић).

⁸ *Izabrani spisi*, Naprijed, Zagreb, 1974.

⁹ *Црвена застава*, орган ЦК КП Србије за друштвена и политичка питања, 1948–1950, гл. уредници Милош Минић, затим Митра Митровић.

¹⁰ У писању Митре Митровић налази се и спона између рецепције идеја Луксембургове у социјалистичкој Југославији и претходној југословенској држави. У мемоарско-путописном делу *Ратно путовање* М. Митровић сведочи о томе како је и у току Другог светског рата антимилиитаризам Розе Луксембург снажно одјекивао у њеној свести. Обновљајући часопис *Жена данас*, Митровићева жели да подсети да се „у Првом светском рату нагласније чуо глас Розе Луксембург. [...] Рећи ћу: не чује се више глас умне жене Розе Луксембург. Кидајте границе, људи и жене, враћајте синове са фронта једног неправедног рата“ (МИТРОВИЋ 1953: 168–169).

¹¹ *Akumulacija kapitala: prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*, Kultura, Beograd, 1955.

¹² *Uvod u nacionalnu ekonomiju*, prijevod Nadežda i Žarko Puhovski, Centar za kulturnu djelatnost omladine, Zagreb, 1975.

¹³ *Socijalna reforma ili revolucija*, prevod Predrag Vranicki, BIGZ, Beograd, 1976.

Пишући о Рози Луксембург поводом зборника *Где је нестала Роза Луксембург*, Мирко Ђорђевић напомиње да је ту „добро приказана рецепција њених идеја у Србији“ али да „политичку митологију око њене појаве и дела ваљало би посебно приказати, што се тек сада чини у свету“ (ЂОРЂЕВИЋ 2012). Овај рад одговара на питање како је настајала политичка митологија око личности и дела Розе Луксембург у југословенским/српским феминистичким и комунистичким гласилима у време Краљевине СХС/Југославије.

Политичка митологизација лика Розе Луксембург у *Једнакости*, *Женском покрету* и *Жени данас*

а) Година обнављања некадашњег социјалдемократског часописа *Једнакост* (1920), од тог тренутка *органа жена комуниста Југославије*¹⁴, представљала је прву годишњицу смрти Розе Луксембург и Карла Либкнехта, убијених 15. јануара 1919. Чланак „Роза Луксембург“ објављен у *Једнакости* (1/1920: 4–5, 2/1920: 4–6, 3/1920: 4) заправо је предавање Милице Ђурић-Топаловић одржано тим поводом. Опширни текст предавања тј. чланка проистиче из доброг познавања револуционарне праксе, али и могућег непосредног познавања теоријских радова Луксембургове, с обзиром на то да су се у Београду у то време могла наћи нека њена дела, у изворним издањима.¹⁵ Могуће је, такође, да се делови предавања заснивају на чланцима из актуелне стране левичарске штампе.

Портрет Розе Луксембург значајан је, међутим, као један од примера хибридизације комунистичког/револуционарног и феминистичког дискурса. Повлашћеност и предимензионираност фигуре Непријатеља (буржоаска класа, капитализам) у револуционарном дискурсу водила је ка својеврсној

¹⁴ С обзиром на то да је периодичка штампа, како то утврђује Хабермасова теоријско-историјска концепција грађанске (либералне) јавности, заједно са читаоницама, грађанским удружењима и кафеима/кафанама, али и уопште јавним зборовима и окупљањима, институција јавности (в. ХАБЕРМАС 1969, 1974, 1990), онда су овакви опозициони листови, у складу са каснијим тумачењима његове теорије (в. NEGТ & KLUGE 1990, FRASER 1990, DICENZO et al. 2010) институције одређених контрајавности. Ове „субалтерне контрајавности“ Ненси ФРЕЈЗЕР дефинише као „паралелне дискурзивне арене где чланови подређених друштвених група проналазе и размењују контрадискурсе који им заузврат допуштају да формулишу опозициона тумачења својих идентитета, интереса и потреба“ [parallel discursive arenas where members of subordinated social groups invent and circulate counterdiscourses, which in turn permit them to formulate oppositional interpretations of their identities, interests, and needs.] (FRASER 1990: 67). Лист *Једнакост* уједно је пример могуће хибридизације више опозиционих контрајавности: у овом случају феминистичке и пролетерске.

¹⁵ Данас се, на пример, у Универзитетској библиотеци у Београду могу наћи следећа дела: LUXEMBURG, Rosa: *Die Krise der Sozialdemokratie (von Junius)*. Zürich: Verlagsdruckerei Union. Zweite unveränderte Auflage. 1917; LUXEMBURG, Rosa: *Sozialreform oder Revolution*. Leipzig: Vulkan Verlag: 1919.; LUXEMBURG, Rosa: *Rede zur Programm gehalten auf dem Grundungsparteitag der Kommunistischen-Partei Deutschlands (Spartakusbund) am 29.–31. Dezember 1918. zu Berlin*. Berlin: Verlag Rote Fahne“, 1919. У Народној библиотеци Србије од ранијих дела налазимо студију *Партија и синдикати* (1909) коју је превео Димитрије Туцовић.

дегенерацији феминистичког дискурса оличеној у контрапродуктивној реторици у портретисању жене: „Од првих дана понела је Роза у својој души клицу освете према буржоаској класи. Велика умом, душом и срцем умела је да запоји своју душу непомирљивом мржњом према овом капиталистичком поретку“ (1/1920: 5, курзив С. Б.). Портрет Луксембургове даље показује да се „осветничка“ реторика револуционара са спољашњег све више померала ка унутрашњем непријатељу, тј. лику издајника. Актуелни расцеп међу припадницима Социјалдемократских партија тј. Коминистичке партије у Краљевини СХС, који одговара ранијем расцепу у немачкој Социјалдемократској партији, на револуционаре и реформисте¹⁶, оставља трага и на овом портрету, па се као лајтмотив јавља теза о доследним револуционарима и издајницима револуције: „Они исти људи, који се могу узети руку под руку са нашим социјалпатриотама и министеријалцима, дошли су главе овим највећим људима у последње две деценије у Социјалистичкој интернационали“ (1/1920: 4). Унутрашњи идеолошки антагонизам упорно се уписује у душу јунакиње: „Али она ни у затвору није седела мирно. Тада је [1915] она написала своју књигу *Банкротство социјалне демократије*, у којој је дала израза своје презирању издајника револуционарнога социјализма“ (3/1920: 4, курзив С. Б.).

Милица Ђурић-Топаловић је преко Розине судбине наглас промишљала стање у југословенском социјалистичком тј. комунистичком покрету. А свега неколико месеци касније сама она са својим супругом Живком Топаловићем наћи ће се у умереној, реформској струји српских и југословенских комуниста. Будући да се и у каснијим чланцима Милице Ђурић-Топаловић у другим листовима јасно истиче овакав „милитантни“ стил писања, могло би се помислити да је радикализам уписан у лик револуционарке више израз личног доживљаја него општег схватања. Међутим, ова тенденција била је интернационалног карактера и дугог трајања, о чему сведочи каснији портрет Луксембургове у бечком листу *Die Arbeiterin* (пренетом из листа *Kämpferin*)¹⁷, поводом десетогодишњице њеног убиства. У бечком портрету Луксембургове постоји низ подударности са београдским, од описа њеног физичког изгледа до идеолошког става, где се истиче управо мржња према издајницима, социјалдемократима који су одустали од радикалних пролетерских захтева: „Непопустљива мржња раздвајала ју је од свих оних који су са смртним непријатељима радничке класе, капиталистима, склопили мир, са шајдемановцима¹⁸, који су затим и подстакли убиства

¹⁶ У југословенском случају, реч је о сукобу између заступника неминовности класне борбе и пролетерске револуције (комунистичка струја) и оних који су за поступност у променама и сарадњу са представницима буржоаске класе, а који су и сами били подељени на „реформисте-центрумаше“ и „министеријалисте“ (ПЕТРАНОВИЋ 1980: 63; Мала Енциклопедија 2: 80).

¹⁷ „Rosa Luxemburg“, *Die Arbeiterin: Organ für die Interessen der werktätigen Frauen in Österreich / Kommunistische Partei Österreichs*, 1/1929: 4.

¹⁸ Мисли се на следбенике Филипа Шајдемана, члана немачке Социјалдемократске партије и другог канцелара Вајмарске републике.

петнаестог јануара“ (*Die Arbeiterin*, 1/1929: 4, курзив С. Б.).¹⁹ Општи поетски тон чланка, похвала Розиног узвишеног лика и њен упечатљиви портрет (цртеж) на насловној страни тог броја листа *Die Arbeiterin*, такорећи су деградирани једном једином синтагмом чланка, оном којом се мржња уписује у лик хероине као њен квалитет.

Поред измишљања и предимензионирања фигуре непријатеља, поделе света на *нас* и *њих*, политичка митологизација радо се служи хиперболизацијом. У конкретном портрету Луксембургове она је видљива у нечему што бисмо назвали феминистичком политичком митологизацијом, а која се огледа у речима: „Њена интелектуалност граничила је с генијем, и можемо с правом рећи, да је за све историјско време најгенијалнија, најхрабрија у целом свету била Роза“ (*Једнакост*, 1/1920: 5).

Међутим, није све у овом портретисању политичка митологија. У чланку се и документовано слика доследност револуционарне идеологије Розе Луксембург, њеног интернационализма и пацифизма и наводе неспорне чињенице њеног живота. Овај чланак показује како се у Розиним захтевима за доследношћу социјалдемократских и радничких покрета којима је припадала, као по правилу налазила и клица расцепа у тим покретима, односно како је Розина мисао увек била провокатор крајњих казних мера доминантне већине. Роза Луксембург је то осетила још у гимназији, коју је завршила као „најбољи и најсавеснији ученик“, али су једино у њеном случају професори прекршили обичај да јој због тога доделе златну медаљу, зато што је „политички подозрива“ (*Једнакост*, 1/1920: 5). Већ тада, са осамнаест година, учествујући у ширењу социјалистичких књига у Пољској, морала је да из Варшаве побегне у Цирих (*Једнакост*, 1/1920: 5). У периоду 1891–1893, када међу социјалистички оријентисаним пољским емигрантима „наступи јака плима шовинизма“, насупрот тези да „пољски пролетаријат има за дужност да ослободи Пољску, па тек из слободе да ступи у социјализам“, јавили су се Роза Луксембург и Лео Гросински који су инсистирали на томе да је „пољски капитализам исти са руским и пруским капитализмом“, и да зато пољски пролетаријат не треба да се бори за ослобођење капиталистичке државе, већ да „брани своја права раме уз раме са пруским и немачким пролетаријатом“ (*Једнакост*, 2/1920: 4).

По избијању револуције у Русији 1905. године, Роза Луксембург, иако већ грађанка Немачке,²⁰ отишла је у Пољску да подржи сличну револуцију и

¹⁹ У оригиналу: „*Unversöhnlicher Haß trennte Sie von allen denen, die mit den Todfeinden der Arbeiterklasse, den Kapitalisten, ihren Frieden geschlossen hatten, den Scheidemannern, die dann die Mörder des fünfzehnten Jänner dängen.*“

²⁰ Роза Луксембург имала је потребу да буде део „највеће и најпрестижније од свих светских марксистичких организација“ (DUNAJEVSKAJA 1982: 1), што је немачка Социјалдемократска партија била 1898. године, када она улази у ту арену. Фиктивни брак склопљен ради добијања немачког држављанства омогућио јој је да постане део јавности која је тада била (теоријско) средиште пролетерске интернационале.

тако је први пут била ухапшена. Упадљиво је да се у чланку у *Једнакости* не помиње полемика са Лењином коју је Роза повела већ 1904. године. То је била чињеница коју није било згодно поменути међу младим југословенским комунистима који су у то време са дивљењем посматрали такође младу совјетску државу. У чланку Милице Ђурић-Топаловић морала је бити аутоцензурисана чувена замерка Луксембургове Лењину садржана у последњој реченици чланка „Organisationsfragen der Russischen Sozialdemokratie“ (1904): „Погрешке које почиња збиљски револуционаран раднички покрет историјски су неизмјерно плодније од непогрешивости најбољег ‘централног комитета’“ (LUXEMBURG 1974: 101).

Чланак приказује испреплетаност биографије Розе Луксембург и историје немачког социјалистичког покрета. Оно што ће одредити судбине и једног и другог јесу две кључне тачке разлаза изражене кроз две епохалне дилеме: *реформа или револуција и национализам / рат или интернационализам / мир*. У Немачкој, наиме, по Бернштајновом захтеву за реформистичком политиком социјалиста, „одмах је против њега одлучно устала Роза и написала своју одличну књигу *Социјалне реформе или социјална револуција*“ (*Једнакост*, 2/1920: 5). Чланак не иде тако дубоко да би прецизирао схватање Луксембургове да реформе и револуција нису узајамно искључиве, већ дијалектички условљене, да је револуција, тј. револуционарна промена друштва циљ, а да су средство ка том циљу – реформе. Тадашња читатељка *Једнакости* није зато могла да увиди изнијансираност Розиних схватања, већ само оштрину њеног револуционарног деловања.

Посебну пажњу чланак посвећује изразитом антимилитаризму Луксембургове непосредно пре и за време рата. Још 1913. године Роза је почела да држи антимилитаристичке зборове, а 1914. јасно устала против рата: „Рат рату! То је узвикнула једна жена док су сви они људи, који су развили немачки покрет [социјалдемократски] кроз синдикате, који су прогласили за дужност да се брани немачка отаџбина заједно са Шајдеманом на челу, сви гласали за ратне кредите“ (*Једнакост*, 2/1920: 5).²¹

Читав трећи део чланка бави се Розиним деловањем у ратним годинама, њеним антиратним протестима, боравком у затворима, писањем у тамницама, оснивањем часописа *Интернационала*, неуморном агитацијом, оснивањем Спартакистичке лиге [Der Spartakusbund] (из које је директно проистекла немачка Комунистичка партија) и, коначно, насилном смрћу којом се ова револуционарна биографија завршава.

На самом крају децембра 1920. године Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца донела је документ познат као „Обзнана“, којим је забранила рад Комунистичке партије Југославије, као и све њене активности. Лист *Једнакост* такође је на овај начин забрањен, а КПЈ је наставила да делује у илегали.

²¹ Роза Луксембург, Клара Цеткин, Франц Меринг и Карл Либкнехт једини су се јавно огласили против гласања немачких социјалдемократа за ратне кредите у Рајхстагу 4. августа 1914.

б) Часопис *Женски покрет* (1920–1938) био је гласило представница грађанског феминизма. Он је најпре излазио као *орган Друштва за просвећивање жене и заштиту њених права*, а затим као *орган Алијансе Женских покрета у Краљевини Југославији*. У женским часописима, још од конзервативних гласила с краја 19. века, усталила се традиција портретисања знаменитих жена. Часописи су одабране жене представљали због њихове „знаменитости“, без обзира на то да ли је њихово деловање у сагласју са идеологијом часописа/удружења. Делом због устаљености овакве праксе, а делом због сопствене отворености, југословенски грађански феминистички покрет присвајао је и дела комунистичких хероина и није правио оштру разлику између буржоаског и пролетерског женског покрета.

Продор социјалистичких учења и „хероина“ догодио се у часопису *Женски покрет*, не само због отворености покрета, већ и захваљујући личним афинитетима његове сараднице Десанке Цветковић. Она је та која уводи и феминизам Александре Колонтај и лик Розе Луксембург на странице *Женског покрета*, а тиме и у грађански оријентисану феминистичку контрајавност. Кроз приказ књиге *Нова жена* Колонтајеве, у рубрици Белешке, она је манифестно објавила рођење Нове жене „код нас“, а непосредно после тога, 1923. године приказала је *Писма из тамнице* Розе Луксембург.

Писма из тамнице објављена су 1922. године у издању Комунистичке интернационале омладине у Берлину (SAVIĆ 2011: 188), и Д. Цветковић их је представила на основу оригинала, највероватније сама преводећи делове које цитира.²² Она, притом, наводи издавача и порекло књиге коју приказује, и уредништво тај податак оставља иако се знало да то може изазвати казнене мере државне цензуре која је будно мотрила на могуће продоре забрањене комунистичке пропаганде. У наслову књижевног приказа испод српског наслова *Писма из тамнице*, на почетку јасно стоји и на немачком: *Briefe aus dem Gefängnis, herausgegeben von Exekutiv-komitée der Kommunistischen Jugendinternationale* (ЦВЕТКОВИЋ 1923: 130).

Оно што скреће пажњу данашњег истраживача је начин на који Десанка Цветковић приказује ову Розину књигу. Радећи по истом принципу као у приказу књиге Колонтајеве, Цветковићева смењује сопствени говор са говором саме Розе, тј. укршта сопствене ставове са одломцима из *Писама из тамнице*. Цветковићева уноси оригиналан елемент у овај поступак, изостављајући знаке навода код цитираних пасажа и раздвајајући их од сопствених реченица само једним празним редом. Сама Розина писма из затвора „упућена су љупкој, интелигентној Соњи Липкнехт, жени Карла Липкнехта, који је истовремено лежао осуђен, а истовремено и погинуо са Розом заједно, 15. јануара 1919.“

²² У преводу са немачког *Писма из затвора* у Југославији су објављена тек 1951. године, у Београду ћирилицом у издању Културе у преводу Ивана Ивањија и са предговором Митре Митровић, као што је напред поменуто, а у Загребу латиницом у издању Зоре са поговором Ервина Шинка (САВИЋ 2011: 188).

(ЦВЕТКОВИЋ 1923: 130). Писана су као интимна преписка и објављена су тек постхумно, а подлежала су строгој цензури тадашње немачке државе/царевине. Али, Роза успева да избегне цензуру и „превазилази реално стање затвора ослонцем на оно што јој у затвору нису могли одузети – љубав према пријатељима (људима), животињама, биљкама и целој природи“ (SAVIĆ 2011: 198). Интимни тон писама и лирски описи природе, животиња и сопствених стања учинили су за кајзеровску цензуру мање уочљивом мисао о слободи која испуњава сваку страницу Розиних писама. Такође, већ сама одабрана форма врста је лукавства, па и више од тога, јер, како примећује Свенка Савић, „будући да она зна да су сва писма у затвору цензурисана (што значи читана у затворској ћелији пре одашиљања), одабира форму текста за коју процењује да може проћи цензуру, а послати поруку која је ванвременска, подједнако политичка колико и дубоко хумана“ (SAVIĆ 2011: 191).

С друге стране, Десанка Цветковић није за цензоре југословенске краљевине умекшавала револуционарни дискурс којим ће уоквирити и преозначити цитате из Розиних писама. Напротив, она га је појачавала. Може се претпоставити да је сопствени позив на револуционарну промену, који је уметнула у приказ књиге, учинила „безбедним“ самим тим што га је ставила на место књижевне критике. Јер, Цветковићева свој чланак пише, макар формално, у овоме жанру, не заборављајући да остави и обавезни критички суд по коме су ова писма „драгоцени прилог овој врсти литературе“ (ЦВЕТКОВИЋ 1923: 130), дакле, епистоларне књижевности. Преводећи дуже делове тих писама, Цветковићева је читатељке *Женског покрета* уверила у књижевне квалитете Розиног стила. У писму које средином децембра 1917. из Бреславе Роза пише Соњи, описују се биволи који довлаче плен и одећу са фронта, скинуту са мртвих. То су румунски биволи које је немачка војска опљачкала:

„Како су далеко, како су недостижне, на свагда изгубљене паше румунске! Како је тамо сунце друкче сијало, ветар дувао, како је тамо лепо било тичје цвркутање и мелодично дозивање пастира. А овде – ова страна грозна, варош, загушљива штала, одвратно смрдљиво сено измешано са трулом сламом, страни, ужасни људи и – ударци, крв која тече из свеже ране... О, јадни мој биволе, бедни мој, љубљени брате, обоје стојимо овде тако немоћно [...]“ (ЦВЕТКОВИЋ 1923: 133).

Оно што је жанровски још иновативније, то је уметање критичаркине кратке приче у текст књижевне критике. У тој прозној скици Цветковићева приказује мајку и ћерку које разговарају о Рози Луксембург:

„Мамице, зашто плачеш? – преплашено је упитала десетогодишња девојчица своју мајку, типографску радницу, која се гушила у сузама, дознавши за убиство Розе Луксембург. – Убили су Розу Луксембург, чедо моје [...].“

На питање девојчице ко је она била, „мајка“, односно ауторка чланка, износи сопствене ставове о Рози и савременом свету:

„То је била необично, необично паметна жена. И племенита, бескрајно племенита. Њено велико срце куцало је за цео напаћен и понижен свет. Била је огорчени противник богаташа, због којих сиротиња постоји и тако силно пати, који ратове изазивају, због којих гину најбољи, најпаметнији, најлепши. Изнад свега волела је децу, невину пасторчад данашњег друштва, коју родитељи упрегнути у јарам капиталистичког најамног рада остављају незбринуту улици и нељудима. И бринула се за њих. Свој живот је жртвовала да би та деца једном осетила лепоту и радост живота“ (ЦВЕТКОВИЋ 1923: 131).

Метатекст политичке митологије исписан преко Розиног теоријског, агитаторског и животног „текста“, препознаје се у патетичном позивању на децу, „невину пасторчад данашњег друштва“, која се представљају као залог Розиног револуционарног деловања. Женску читалачку публику *Женског покрета* Цветковићева је покушала политички да придобије активирањем њених мајчинских осећања. Живот који је Роза за ту децу жртвовала, оно што је овај чланак могао и само прећутно да подразумева, сада би требало да постане залог деловања других жена. Али, Цветковићева своју идеолошку поруку не оставља у сфери текстуалног неизреченог (*unsaid of a text*), што је „простор“ у који се идеологија у дискурсу најчешће смешта (FAIRCLOUGH: 1995: 6.), већ је експлицира. Девојчица из приче и сама почиње да плаче и пита маму да ли су „ти родитељи“, сиромашни родитељи деце која су остављена улици, казнили убице Розе Луксембург. Ови родитељи нису ништа друго до пролетерска јавност у Немачкој, каснијим теоријским речником протумачено. Пошто сазнаје да пролетерска јавност није казнила Розине убице, сама десетогодишња девојчица формулише упутства даље пролетерске акције: „Али кад та деца одрасту и постану велики, велики људи казниће убице Розе Луксембург, мамиче, казниће их“ (ЦВЕТКОВИЋ 1923: 131–132). У овоме се препознаје не само утопијска визија незаустављивости пролетерске револуције, већ и други карактеристични мотиви револуционарног дискурса, као што су освета и реваншизам.

Треба истаћи да су говор ауторке чланка и говор Розе Луксембург, дат кроз писма, битно различити. У покушају да изгради мали фикционални пасаж, уметничку прозну целину унутар књижевног приказа, Десанка Цветковић

спонтано прелази у фељтонистички жанр и пропагандну реторику у револуционарном регистру. Поступак Розе Луксембург иде супротним смером: она врши суптилну пропаганду својих идеја кроз интимистички жанр, у високој уметничкој стилизацији, и у тематском регистру љубави.

Убиство и начин убиства Розе Луксембург били су у време писања овога чланка још врло свежа и жива траума европске јавности, и зато погодно средство мобилизације нових слојева пролетеријата али и грађанства, што се јасно види из закључних редова чланка Цветковићеве: „У интересу свега другог само не напретка и среће човечанства убијена је Роза Луксембург од плаћених убица гнусно, мучки, с леђа. Мртво тело бачено је у канал за нечистоћу. Али они на чијим снажним плећима почивају сва блага друштвена, који у себи запалише пламен дивљења за хероје човечанства, испеваће песму бола и револта за њом, верно јој сачувати спомен у вечности“ (ЦВЕТКОВИЋ, *Женски покрет*, 3/1923: 133). Позив на револт и побуну могао је да промакне оку цензуре само када је био смештен у овакве дискурзивне и жанровске оквире, мање интересантне за цензуру, какви су женски (грађански) часопис, рубрика „Белешке“, књижевна критика и интимистички („женски“) жанрови.

в) Од самог оснивања, 1936. године, часопис *Жена данас* је, као и сва (незванична) гласила Комунистичке партије Југославије²³ и њене илегалне акције у то време, у складу са налозима Комунистичке интернационале и Народног фронта, имао пацифистичку мисију. Званично феминистички часопис, *Жена данас* је заправо подједнако била средство антифашистичке пропаганде и пацифистичког активизма. Најприкривенији је, због цензуре, морао бити револуционарни, комунистички дискурс гласила. Комунистичка идеологија сигнализирана је читатељкама зато више сликом него текстом, јер цензура није обраћала пажњу на „илустрације“. Ипак, како су се сукоби у свету заоштравали, дискурси пацифизма, антифашизма и комунизма продирали су све више и у саме текстове часописних чланака. Чланак о Рози Луксембург појавио се у *Жени данас* непосредно по избијању Другог светског рата, новог „тоталног рата“ на који је часопис све време упозоравао. Он је носио назив „Једна незаборавна жена“ избегавајући име ове хероине радничког и комунистичког покрета у наслову, а иницијал М. у потпису чланка упућује на претпоставку да је његова ауторка Митра Митровић.

У самом тексту, лик Розе Луксембург обликован је у складу са тренутком у коме се јавио: наглашена је, више него у претходним портретима, њена пацифистичка делатност. Текст портрета и не почиње описом лика и живота ове жене, како су обично портрети знаменитих жена исписивани, већ дугим описом катастрофа Првог светског рата. Све то учињено је да би се поентирало:

²³ У јесен 1935. године основана је Омладинска секције Женског покрета, чиме је једна изразито грађански оријентисана феминистичка организација, која је издавала часопис *Женски покрет*, обезбедила младим комунисткињама, тада у илегални, легални простор за рад. Чланице Омладинске секције биле су не само главне сараднице, већ практично и уреднице часописа *Жена данас*.

„У том, данас тако блиском времену, једна жена, ни лепа ни снажна, [...] проговорила је милионима људи ватреним језиком, врелим срцем, у име оног света о коме су ти милиони притајено сањали по рововима и блатњавим друмовима, издишући на блатњавим разбојиштима. Та жена звала се Роза Луксембург“ (*Жена данас*, 27/1940: 15, курзив С. Б.).

Време пред Први светски рат описано је у потпуности онако како је (левичарска и пацифистичка) периодика, па и *Жена данас*, од средине тридесетих година 20. века описивала сопствено време:

„Упркос изјава европских државника о својој жељи за миром, ратна индустрија радила је пуном паром, тајна дипломатија је плела 'невидљиве' мреже по читавом свету. Ближио се дан када ће власници у свим државама, освајачи туђих земаља бацити народе у пожар, у узајамно истребљење“ (Исто, курзив С. Б.).

У последњој реченици је видљива идеја о империјалистичком карактеру капитала, о нужности империјалног проширивања развијених капиталистичких држава као законитости обнављања капиталистичке производње, коју је Роза Луксембург елаборирала у делу *Акумулација капитала* (в. LUXEMBURG 1955). Ако су комунисткиње непосредно после завршетка Првог светског рата претежно неговале култ личности Розе Луксембург, комунисткиње из касних 30-их година много су више познавале и саме њене теоријске списе. Комплексније познавање Луксембургове сутерише запажање ауторке чланка да су се у Рози сјединили „научничка дубина и срећеност са револуционарном ватреношћу“ (*Жена данас*, 27/1940: 15).

Чланак инсистира на чињеници Розиног превентивног деловања против рата, јер је управо то била и политика часописа *Жена данас*. „Роза Луксембург дигла је свој глас против олује коју су непријатељи народа у потаји припремали“, и због тог гласа она је осуђена на затвор још 1913. године. *Жена данас* деловала је на исти начин: упозоравајући на могуће последице фашистичког милитаризма и фашистичке идеологије уопште, непосредно пошто је она почела да показује своје лице а знатно пре почетка светског рата који је изазвала.

У пацифистичком дискурсу комунисткиња с краја 30-их слабио је значај капитализма као главног узрочника ратова, а све више је ту улогу добијао фашизам по себи. Чланак о Рози Луксембург био је прилика да се подсети на почетно а ипак и даље актуелно уверење комуниста. Као што ауторка чланка каже, антиратни глас Розе Луксембург није био

„само глас против рата с немачке стране, већ и оних с друге стране Рајне. То је била истинска реч солидарности, заједничке борбе потлачених, наместо гупог, заводљивог причања издајица који су

варали радни свет. И не беше то код Луксембургове само љубав према потлаченима, не беше то само сентиментална жеља за миром међу народима. Било је то сазнање, свест да до мира међу народима мора доћи [...] путевима борбе против самих узрока рата“ (*Жена данас*, 27/1940: 15).

Капиталистички империјализам поново је, овог пута кроз текстуално неизречено, прозван као узрок (сваког) рата.

Иако је посебан акценат ставио на њену антиратну делатност, овај чланак није изоставио ниједан важан моменат револуционарне биографије Луксембургове (године учења социјалистичке и марксистичке доктрине, прогони од стране пољских власти, бекство у Швајцарску, интернационална активност, пресуде, одслужења казни у затворима, писање у затвору, партијске фракције), да би је окончао убиством од стране некадашњих сабораца. Као и ауторка у *Женском покрету*, и ауторка у *Жени данас* насилну смрт Розе Луксембург из трагичког пребацује у револуционарни регистар: у сећање на њен живот, који постаје залог нових револуционарних токова.

„Тако је завршила свој живот ова умна, одлучна, честита, болешљива и ружна – велика жена, коју није волео ниједан мушкарац [...] али коју су заволели милиони. Тако је завршила свој живот, живот бескрајног самопрегора и неуморне борбе, живот који је постао симбол борбе милиона за један нови, бољи свет, свет без ропства и ратова. Куршуми убица нису у срцима милиона избрисали име Розе Луксембург“ (*Жена данас*, 27/1940: 16, курзив С. Б.).

Ако је живот Розе Луксембург симбол борбе милиона за бољи свет, њено име је *шифра* за почетак акције у том смеру. Тако је бар сутерисао текст у *Жени данас*. То је била јасна порука женама да се подигну и против долазећег рата и политике која га подржава. Зато је, али и зато што је револуционарни дискурс у часопису постајао све експлицитнији, ово један од последњих бројева *Жене данас*. Са запленим тридесетим бројем (несачуваним данас), гласило је престало да излази.²⁴ У обраћању читатељкама последњег изашлог броја *Жене данас* уреднице напомињу да не смеју „оставити жене без оријентације, беспомоћне, усамљене. Морамо их упознати са *Женом данас* која ће им као искрени друг објаснити многе проблеме који су им нејасни, указати на исти обесправљени положај свих радних жена, показати им пут који из те обесправљености води у слободу“ (29/1940: 2, курзив С. Б.). Почевши 1936. прикривено и под маском феминизма, до краја 1940. уреднице *Жене данас* су свој часопис обликовале и готово отворено рекламирале као приручник за револуцију. У томе им је помогао и лик Розе Луксембург.

²⁴ Биће обновљено, али као орган Антифашистичког фронта жена Југославије.

Закључак

Полазећи од Хабермасовог одређења грађанске јавности и периодичке штампе као једне од њених институција, и каснијих запажања о постојању пролетерске и феминистичке јавности, могуће је дефинисати хибрид пролетерско-феминистичке контрајавности у периоду Краљевине СХС/Југославије 1920–1940. У три женска гласила у којима до овакве хибридизације долази, било програмски (*Једнакост*, 1920; *Жена данас*, 1936–1940), било повремено и спонтано (*Женски покрет*, 1920–1938), у идеолошки заоштреним друштвеним моментима појављују се чланци о Рози Луксембург. Вршећи своју функцију у феминистичкој еманципацији, кроз за тадашњу женску штампу карактеристично портретисање изузетних жена, лик Розе Луксембург је употребљаван и да би се обрачунало са унутарпартијским непријатељима, али и да би се позвало на социјалистичку револуцију, односно да би се позвало на мир. Највише је, у целини узев, истицан и вреднован пацифизам и антимилиитаризам Розе Луксембург, који је у међуратном периоду био најважнији уједињујући фактор феминистичког и комунистичког покрета.

Извори

- ЂУРИЋ-ТОПАЛОВИЋ, Милица (1920): „Роза Луксембург“. У: *Једнакост – Die Gleichheit – L' Egalité, орган жена социјалиста (комуниста) Југославије*. Београд. Бр. 1, 1920, 4–5; бр. 2, 1920, 4–6; бр. 3, 1920, 4.
- М.: Једна незаборавна жена (1966). У: *Жена данас*, бројеви 1/1936–33/1944. Фототипско издање (1966). Београд: Конференција за друштвену активност жена Југославије, бр. 27, 1940, 15–16.
- „Rosa Luxemburg“. У: *Die Arbeiterin: Organ für die Interessen der werktätigen Frauen in Österreich / Kommunistische Partei Österreichs*. Wien: Nummer 1, 1929, 4.
- ЦВЕТКОВИЋ, Десанка (1923): „Роза Луксембург: Писма из тамнице“. У: *Књижевни преглед / Женски покрет: орган друштва за просвећивање жене и заштиту њених права*. Београд: Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права., бр. 3, 130–133.

Литература

- DICENDO, Maria; DELAP, Lucy; RYAN, Leila (2010): *Feminist Media History: Suffrage, Periodicals and the Public Sphere*. Palgrave Macmillan.
- ЂОРЂЕВИЋ, Mirko (2012): „Povratak Roze Luksemburg“. У: *Republika*, br. 528–531; <http://www.republika.co.rs/528-531/20.html>. 15.5.2014.
- DUNAYEVSKAYA, Raya (1982): *Rosa Luxemburg, Women's liberation, and Marx's philosophy of Revolution*. New Jersey.
- ИЊДИЋ, Trivo (2011): „Рецепција идеја Розе Луксембург у делу Лjubомира Tadića“. У: *Godišnjak* (Univerzitet u Beogradu. Fakultet političkih nauka) 06/2011, 51–83.

- LUXEMBURG, Rosa (1974): „Organizaciona pitanja ruske socijaldemokratije“, preveo Hrvoje Šarinić, *Izabrani spisi*. Zagreb, 83–101.
- МАТОВИЋ, Весна (2010): „Слика о Немачкој у Новој Европи“. У: *Часопис Нова Европа 1920–1941*, зборник радова. Ур.: Марко Недић и Весна Матовић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 297–326.
- МИТРОВИЋ, Митра (1953): *Ратно путовање*. Београд.
- NEGТ, Oskar; KLUGE, Alexander (1988): “The Public Sphere and Experience”. У: *Selections*. October, Vol. 46 [Alexander Kluge: Theoretical Writings, Stories, and an Interview] autumn (1988): 60–82. <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/778678.pdf>.
- ПЕТРАНОВИЋ, Branko (1980): *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Београд.
- SAVIĆ, Svenka (2011): „Pisma Roze Luksemburg iz zatvora“. У: *Gde je nestala Roza Luksemburg*. Београд, 187–192.
- СТОЈЧИЋ, Marijana (2011): „Gde je nestala Roza Luksemburg?“ У: *Gde je nestala Roza Luksemburg*. Београд, 21–54.
- TADIĆ, Ljubomir. „Život i revolucionarno delo Rose Luxemburg“ [у оквиру темата „Марксизам Розе Луксембург“]. У: *Filosofija, jugoslovenski časopis za filozofiju*, br. 3/4, 1973. Београд: Филозофско друштво Србије, 155–171.
- FAIRCLOUGH, Norman (1995): *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London and New York.
- FRASER, Nancy: “Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy”. У: *Social Text*, no. 25/26 (1990): 56–80.
- ХАБЕРМАС, Јирген (1969): *Јавно мњење. Истраживање у области једне категорије грађанског друштва*. Предео Глигорије Ерњаковић. Београд.
- НАВЕРМАС, Jürgen (1974): “The Public Sphere: An Encyclopedia Article” (*1964), translated by Sara Lennox and Frank Lennox. У: *New German Critique*, no. 3, autumn (1974), 49–55.
- НАВЕРМАС, Jürgen (1990): „Vorwort zur Neuauflage“. In: *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerliche Gesellschaft*. Frankfurt/M, 11–50.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497.11:430)"19"(082)

930.85(497.11:430)"19"(082)

СРБИ и Немци у XX веку. Књ. 3, У сенци званичне политике / приредила

Габријела Шуберт. - Београд : Народна библиотека Србије, 2016 (Београд Ретро
принт). - 346 стр. : илустр. ; 21 cm

Стр. 7-8: Предговор / Габријела Шуберт. - Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-7035-398-5

1. Шуберт, Габријела, 1943- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста]

а) Културни односи - Србија - Немачка - 20в - Зборници

COBISS.SR-ID 247329036